

só világháborús katonai összeomlás és az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlásának kérdésével, majd relatív részletességgel – amennyi az erre szánt pár oldalon elfért – a Magyarországi Tanácsköztársaság rövid életű Vörös Hadseregétől egészen a Magyar Nemzeti Hadsereg, majd a magyar királyi honvédség létrehozásáig. Külön színfoltot képeznek az életrajzi tanulmányok, biográfiai vázlatok Róder Vilmos és Vattay Antal, két, a szélesebb közönség által kevésbé ismert, mégis jelentős magyar tábornok esetében (Róder honvédelmi miniszter is volt a Darányi-kormányban, Vattay Antal altábornagy pedig Horthy kormányzó bizalmas köreiből tartozott, és nagy szerepet játszott a második világháború eseményeiben, többek között a varsói felkelőknek nyújtott indirekt segítség is a nevéhez köthető). A kötet két zárótanulmánya a Honvéd Ludovika Akadémia tisztképző felsőoktatási intézmény és jogutódainak parancsnokairól szól, és függelékként komplex személynévmutató és földrajzi névmutató egészíti ki a fő szöveget.

Végigolvasva az interjúkból, esszékből és tanulmányokból készült válogatást, melyek a Szakály Sándor betegségéből történő talpra állását követő időszak termékei, a kötet cím kapcsán is megfogalmazódik, akár önkéntelenül is, néhány gondolat. Nem nehéz felfedezni a párhuzamot a Trianont követő magyar talpra állás és Szakály Sándor talpra állása között. Maga a szerző ajánlójában a következőképpen fogalmaz:

„Az itt közölt interjúk, cikkek és tanulmányok a talpra állás utáni hónapok »termései«. Sok nehézség és néha szenvedés közepette születtek, de talán megérte megírni azokat. Megerősítettek abban, hogy érdemes ismét nekifogni. Ezekben az interjúkban, írásokban is ugyanúgy vélekedem a múltunkról, mint egykoron. A korábbi – mintegy négy évtized alatt megjelent – írásaim esetében is a legjobb ismereteim és tudásom szerint fogalmaztam meg a gondolataimat, s tettem ezt most is.” Kívánom Szakály Sándornak, hogy még hosszú ideig közöljön hasonló írásokat.

Lakatos Artur

ARCOK A TÖRTÉNELEM TÜKRÉBEN

Borsi-Kálmán Béla: *Változatok az „aha-élményre”.* Írások a magyar–zsidó együttélés (és a magyar–magyar kapcsolatok) tárgyköréből

■ Humán tudományos berkekben mára már közhely, hogy személyesség nélkül hiteles értelmezői nézőpont nem létezik. Tudjuk azonban, nem mindegy, hogy az értelmező hogyan bánik saját személyességével. Élhet, de vissza is élhet vele. Utóbbi esetben akár sérelmeink igazolására is feljogosítva.

Az igazi kihívás viszont a személyes érintettség révén egy olyan közép pozícióját felvenni, ahonnan széles kilátások nyílhatnak. Amikor a személyesség prizma egy gazdag fénytörésű látvány letéteményese. Ez esetben mérlegelésre, tiszta látásra, a megértésre indíthat. Sokszor épp azáltal, hogy előítéleteinket teszi felül-

vizsgálat tárgyává. (Az is ismeretes, hogy a felül nem vizsgált előítélet a tiszta látás, a megértés legnagyobb kerékkötője.)

Borsi-Kálmán Béla legutóbbi könyve ilyen rendteremtő, tisztázó igénnyel készült. Komolyan veszi saját intuíciót, de ezeknek módszeresen utánajár, a megélt eseményekre ráarakódó benyomások, sejtések fogalmi magyarázatait keresi. A kötet különböző témájú, de saját lábukon megálló esszéit összefűzi a szándék, hogy a megértés folyamatainak állomásait időrendben rögzíthesse.

A megértés viszont kettős természetű a könyvben. A szerző egy többnemzetiségű, Máramaros megyei mezővárosban, Szinérváralján töltötte gyerekkorát. Élete legfogékonnyabb éveiben görögkeleti hitű románok, kálvinista magyarok, megmagyarosodott római katolikus svábok és magyarul beszélő ortodox zsidók voltak játszópajtásai. Szülőháza ráadásul a váraljai zsidó negyedben, a „Vasút utcában” állott, ennél fogva zsidókkal nemcsak a városka és persze a szülők és nagyszülők tudatában rögzült anekdotákban, mendemondákban találkozott, hanem úgyszólván minden napos élménye volt a velük való együttélés, „együtt-játszás”. Már mint a román óvodában és a váraljai grundokon. Minthogy a zsidóság szelleme a vészorszak tragikus emberveszteségeivel megtévezve mindmáig nagyon is eleven maradt a város kollektív tudatában! (Egyfajta mementóként magasodott és magasodik ma is a néptelenül maradt zsinagóga.) Később, Magyarországra való áttelepülése után, különösen történészi érdeklődése kiteljesedésével – ahogy könyvében fogalmaz – lépten-nyomon beleütközött abba a kérdésbe, ami a magyar zsidóságnak

a történelmi ország korszerűsítésében, társadalmának demokratikus átalakításában és művelődésében betöltött szerepére vonatkozik.

Személyes identitás és történészi elkötelezettség a legszerencsésebben találkozik a könyvben. Az „önéletrajzi ihletésű emlékezláncolat” általános érvényű tudást is ígér. A teljes könyv gondolati alapjának látom a kötet *Olvasóhoz* intézett előszavát, amelyben leszögezi, hogy amit „Életnek” gondolunk, az nem (teljesen) az, ami a valóságban megtörtént velünk, hanem az, amit megértünk, és ahogyan elmondunk belőle.

Ebben a szellemben tehát már maga a felidézés, azok az emlékek, amik helyet kapnak a könyvben, jelentésesek. Az megélt események (a „mi történt”) és azok felidézése közti időbeli távlat (a „hogyan”) termékeny feszültsége okán a visszamenőleg való értelmezés „módszer-tanaként” is olvasható a kötet.

Messziről, Szinérváralja múltja felől indít (*Emlékek a szinérváraljai zsidó közösségről*). Noha isten háta mögötti kisváros, ennek ellenére már a 19. század végén is fejlett, polgárosult képet mutatott, és ez a milió jótékonyan konzerválódott a 20. század első hat évtizedében is. Mindez – az időközben sajnos megtépázott, kivándorolt – váraljai zsidó közösségnek is nagymértékben köszönhető...

A szóban forgó esszé viszont csupán hangulatos élménybeszámoló lenne, ha nem súlyosodnának rá olyan kérdések, mint amilyeneket a könyv bevezető részében felvetett, és a vége felé szereplő *Töredék (Töprengés a honi antiszemitizmus természetéről, avagy óvatos javallatok a magyar–magyar viszony rendezéséhez)* című esszében olvassunk. Utóbbi írásában a szerző az irányú töprengéseinek ad hangot,

miszerint Magyarországon zsidókérdéssel foglalkozni valamilyen „hendikepet” árul el a téma iránt érdeklődőről. Akár az igazság, akár a személyes identitás keresése (a kettő persze nem áll ellentétben egymással) felől teszi, a félreértések, -magyarázások veszélye azonnal lecsap az illetőre. Ha más nem, a „zsidózás” stigmája, vagy az „odadörgölözés” ódiuma rögzül rajta.

Borsi-Kálmán itt is a családtörténethez nyúl vissza, mivel szülei maguk is a soá által meghurcolt, súlyos traumákon átesett iskolatársakkal és túlélő gyerekkori pajtásokkal voltak körülvéve, indulatokkal, érzelmekkel, fájdalmakkal. Noha a zsidók sorsa csakis az övék, de valamilyen állásfoglalást, empátiát, sorstudatot, akárcsak döbbséget tehetetlenséget mindenképpen kikényszerített a nem zsidók részéről is. Közömbösnek maradni lehetetlen volt.

A családtörténet felől indulni a megértésnek egyfajta iskolapéldáját is nyújtja: érdemesebb a saját házunk tája felől körülnézni. Különösen azért, mert az ember a saját megélt tapasztalataival a legelfogultabb, az előítéletek veszélye, ha nem néz szembe velük, óhatatlanul bekebelezik. Másfelől a kibeszéletlen indulatok továbbra is a már meglevő szakadékokat mélyítik. Sőt akár még súlyosabbá is tehetik, hiszen az újabb nemzedékekben saját tapasztalatok híján szinte elenyészik annak emléke, hogy – minden ellenkező vélekedés ellenére – akadtak segítőkész „rendes népek is”...

A kibeszéletlen indulatok tehát az áldozatlét, az abból való kikeményedés, a „jobb körökhöz” való húzás melegágyai. Amiért mégis megéri a kérdés firtatását, az egyfelől – s ez a könyv bevallott szándéka is – történelmi kihívás: a „nemesi polgá-

risodás” jelenségcsoportjának a magyar-zsidó együttélésre gyakorolt hatásának érzékeltetése. Ami ugyanakkor erkölcsi hozadékkal is járhat: a megbékélést, a „szekértáborosodás” felszámolását segítheti elő. Legalábbis ezt szeretné...

A bevezető, színérváraljai emlékeknek hangot adó esszé számomra a kötet legfontosabb írása. A kisváros polgárosult miliője, a családi anekdotákkal együtt egy olyan alap, origó, ahonnan ki lehet indulni, de ahova vissza is lehet térni. (Egyfajta kályha a kezdő tánclépésekhez...) Mint ahogy a szerző immár serdülőéveiben, sárospataki diákként vissza-visszatér. Elvégre a kötelékeket nem lehet csak úgy elvágni. Üdítő portré, igazi emberi arc Színérváralja piarista katolikus papjával való találkozás, mint amely mély nyomot hagyott a szerzőben (*Emlékeim Kádár Józsefről*). Ezzel az „egy tömbből faragott emberrel” való találkozás leírása számomra azért is sokatmondó, mivel azt az előítéletemet törli, miszerint az idő áramlásában az egyes ember – ha csak nem sorsfordító vezérégyéniség – óhatatlanul feledésre ítélt. (Különösen a 20. század viharos évtizedeiben.) És íme, bizonyíték ennek ellenkezőjére, hogy egy helyi közösségben mértékadó egyéniség is emlékezésre méltó lehet.

A szerző immár magyarországi érlelődésének következő állomása az egyetemi évekhez – és általa Szabad György történészprofesszorhoz kötődik (*Szabad György témaválasztása egy problémaérzekezés tükrében*). Személye egyszerre a nagybetűs tanár, a tartással bíró úriember példája, azonban a vele való találkozás a személyes sors szédítő véletlenjeit (?) is megsejteti az olvasóval. Eljátszhatunk a gondolattal, ha a szerző akkor, 1969 őszén az

Eötvös Collegiumban nem Szabad György kollégiumát választja, és a professzor nem bízta meg az első igazi feladattal, ki tudja, talán ez a könyv sem születik meg...

A következő, Esterházy Péter és Borsi-Kálmán futballista korszakát taglaló hosszú esszé (*Emlékek és reflexiók Esterházy Péter „mesterről”*) visszamutat a szerző előző könyve, a *Pseudo-fociesszé*k felé. Ezáltal a futball szemszögén keresztül kapunk egyfajta alternatív társadalomtörténetet. Elvégre a pályán is, akár csak a társadalomban, „helyezkedni kell”, kőkemény hierarchia van, és különben is: mindig „kell egy csapat”. (Búvópatakszerűen megint itt van a „zsidózás”, mert a ’68 kora őszén elhangzó „ki ez a zsidó gyerek”? – mármint az akkor még ismeretlen Borsi-Kálmán – bumfordi kérdészködés a kollégiumi törzsszurkoló részéről cseles kerülőúton a „ki is vagyok én valójában” kérdését piszkálja elő.) Ugyan a „mester”, Esterházy focista alakjáról tett finom megfigyelések, a „szakbarbár” irodalmár számára igazi csemegeként szolgálhatnak, számomra mégis azok a kitérők a legsokatmondóbbak, amikor a „mester” vidék-centrum, a formák és kiürült formalitás, valamint az úriemberség mivoltáról közli gondolatait. (Továbbá a szerző, Borsi-Kálmán társadalmi osztálytagolódásról szóló fejtegetései.) Érezzük, és az esszé végén expressis verbis kifejeződik, hogy Esterházyt mint az úriemberség (a „polgárisodott”, európeér nemes) mintapéldányaként szerepelteti az írás. Ő mondhat ilyeneket, mert – inkognitóban ugyan, de – maga is az utolsó magyar úriemberek egyike...

Két „komoly” szaktörténeteszi portré sorakozik még a kötetben: *Gondolatok Bódy József: Magyar Odisszea a XX. században című em-*

lékiratáról, valamint *Róth Ottó és a Bánsági (Bánati) Köztársaság*. Bódy József emlékiratából nemcsak egy kalandregénybe illő élettörténet bontakozik ki, de élete mögött felmenői révén a kisenemesi gyökerű iparosság láttelepe, amely más társadalmi rétegekkel való szembenállásban, elhatárolásban nyert formát. Többek között a zsidóktól is távolságot tartottak. (Ők is „urak”, de másképp.) Ugyan felmenőink sorsa a mi sorsunk is, életünk a múltba ágyazott, mondja Bódy életrajza, ez azonban nem zárja ki, a ranglétrán való feljebb jutás igényét. Bódy tehát személyében azokat a polgári erényeket képviseli, aminek nem mond ellen a kisenemesi származás.

Summa summarum, Bódynek a zsidóságról tett megfigyelései azért tanulságosak, mert megmutatják, hogy Magyarországon, a magyar társadalomfejlődésben a régmúltból örökölt *nemesedés* és a „modernnek”, korszerűnek számító *polgárisodás* között sem szociológiailag, sem mentálisan nincs áthághatatlan különbség. Mindkettő a társadalmi felemelkedés, a vagyonosodás, a mindenható presztízshierarchiában való feljebb jutás, felfelé törekvés egy-egy *stádiuma* csupán.

Róth Ottó élete szintén fontos tanulságokkal szolgál, hiszen azzal együtt, hogy a kérészéletű Bánsági Köztársaság kikiáltója volt, ezzel a bolsevizmus visszaszorulását is elősegítette. Többnyelvű közegben nőtt fel – a szabadgondolkodó családban a felekezeti hovatartozásának és zsidó származásának nem tulajdonítottak jelentőséget –, gyerekkorában és a későbbiekben is a család nyelve a magyar. Személye példázza, hogy a „polgárisodás”: egyszersmind magyarosodás is. Róth a maga személyében mintázza a magyar úriember „bizonyításkényszerben” álló iden-

titását azzal, minden cselekedte, stratégiai döntése a történelmi Magyarország megőrzésére irányult.

Így a recenzió vége felé, ha a könyv egy alapgondolatát kellene megfogalmaznunk, azt mondhatnánk: a zsidókérdés nem létezik elszigetelten: a zsidókérdés magyarkérdés. Vagy ahogy Esterházy mondta: „Vegyétek tudomásul, hogy itt nincsenek »zsidók«, csak »magyarok« vannak”!

Ez azt is jelenti, hogy a „zsidó” mint olyan nincs, az mélyen személyes viszony. (Csak kívülről, a nem zsidók révén működhet egyfajta billogként.) Mindenkinek magának kell kialakítania saját zsidó identitását. (Ha van ilyen egyáltalán.) Persze a hiányokkal, acsarkodásokkal, a személyes sérelmek felhánytorgatásával minden társadalmi rétegben

számolnunk kell. Ahogy a múltban, úgy ma is. Nyugtalanító kérdéssel ér véget a könyv. Tegyük fel, ha nemzeti nagyjaink téves koordináták mentén vázolták fel az úticélt, mindnyájan, kivétel nélkül *egy nagy (történelmi) érzéksalódás* (illúzió) hordozói, működtetői – és áldozatai vagyunk? A magyar identitást a hiány szülte és szüli mai is?

Ha ez így van, különösen szükségünk van példaképekre, kapaszkodókra. Ilyen példaképek az elsődleges felmenőnkön, a szülőnkön túl a könyvben megrajzolt „lelki rokonok”: Kádár József, Szabad György, Esterházy Péter, Bódy József, Róth Ottó és nem utolsósorban a könyv zárszavában említés szintjén megjelenő Fejtő Ferenc.

Lakatos-Fleisz Katalin

